

KRZYSZTOF ŚWIĄTKOWSKI

Łomża

<https://orcid.org/0009-0001-8521-7588>

Lokowanie miasta Łomży. Źródła a historiografia

W artykule opisano źródła historyczne dotyczące powstania miasta Łomży. Na podstawie dokumentów, stanu badań i koncepcji historiograficznych odnoszących się do lokowania miast w średniowieczu określono datę lokacji miasta Łomży w aspekcie przestrzennym i prawnym na rok 1400. Niepublikowany dokument powołania wójta był podstawą ustalenia daty lokacji. Poddano analizie piśmiennictwo i rozbieżności z historycznymi źródłami w przedstawianiu początków miasta Łomży.

Słowa kluczowe: lokowanie, powstanie miasta Łomży, wójt Łomży, prawa miejskie Łomży, wójt Bac

Foundation of the City of Łomża: Sources and Historiography

Abstract: The paper describes historical sources regarding the founding of the city of Łomża. Based on documents, the state of research and historiographic concepts relating to the foundation of cities in the Middle Ages, the date of the chartering of the city of Łomża in spatial and legal terms was determined to be 1400. The unpublished document appointing the village mayor [wójt] was the basis for determining the date of founding. The literature on the subject and discrepancies with historical sources in presenting the beginnings of the city of Łomża were analyzed.

Keywords: location, establishment of the city of Łomża, mayor of Łomża, city rights of Łomża, mayor Bac

Przedmiotem badań, których rezultaty zamieszczono w niniejszym opracowaniu, jest lokacja miasta Łomży. Przez „lokację miejską” rozumie się w tym opracowaniu określenie miejsca (aspekt przestrzenny) i ewentualne przeobrażenie w gminę miejską, co potwierdza odpowiedni dokument (aspekt prawny). W historiografii polskiej nie ma definicji terminu „lokacja”. Przez pojęcie to rozumie się założenie miejscowości w szerokim znaczeniu, tj. założenie na surowym korzeniu, na terenie wsi, reorganizację miejscowości, przeniesienie na inne miejsce lub na prawo niemieckie. Prawo magdeburskie, średzkie czy chełmińskie były tylko inną nazwą prawa niemieckiego¹. „Nadanie praw miejskich (statusu miasta) może mieć miejsce zarówno przed wykształceniem się zurbanizowanej przestrzeni ekonomiczno-społecznej (działalność osadnicza na tzw. surowym korzeniu), jak i po pewnym czasie jej funkcjonowania”².

Celem niniejszej publikacji jest ustalenie czasu i miejsca lokacji przestrzennej miasta Łomży w kontekście dostępnych źródeł i historiografii. Problem ten był już podejmowany, jednak dotąd nie zebrano i nie wykorzystano dostępnych dokumentów, a treść historyczna została ograniczona bądź potraktowana wybiórczo. Z porównania opracowań wynika, że rozbieżności nie są wynikiem postępu badań w tym zakresie, natomiast wyczuwalna wydaje się chęć przesunięcia w jak najdalszą przeszłość początków budowy Łomży w nowej lokalizacji. W drugiej części artykułu autor przytacza i poddaje analizie najbardziej znane i opiniotwórcze opracowania. Wszystkie zebrane źródła pisane odnoszą się tylko do założenia miasta Łomży w jej obecnej lokalizacji.

Na wstępie należy przytoczyć sprawozdanie Delegacji z lat 1852 i 1853, wysłanej przez Radę Administracyjną Królestwa w celu inwentaryzacji zabytków w Guberni Augustowskiej, w której skład Łomża wówczas wchodziła. Spis obejmował dokumenty miejskie i kościelne: „Samo miasto Łomża nie dochowało w oryginale żadnego z dawnych swoich przywilejów. Znajdują się tylko w aktach radzieckich w różnych czasach podawane, mniej więcej powierzchowne i niepełne ich spisy przy obejmowaniu urzędu przez nowych burmistrzów [...]”³. Późniejsze podobne spisy są jeszcze mniej dokładne, często nawet ani daty, ani wzmianki o tym, przez kogo został wydany przywilej, nie zawierają. Nie są przydatne do badań w tym opracowaniu.

Poszukiwania źródeł przeprowadzono w archiwach kościelnych diecezji w Łomży i w Płocku. Łomża bowiem od początków istnienia wchodziła w skład diecezji płockiej. Dla ukazania zasobu dokumentów mogących dotyczyć miasta

¹ S. Kuraś, *Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV–XV wieku*, Wrocław 1971, s. 92–93, 102.

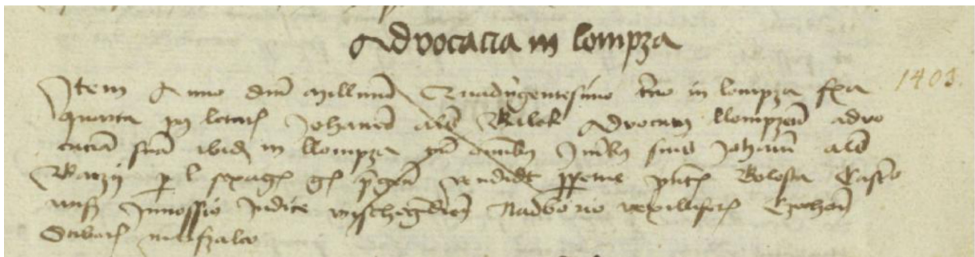
² R. Krzysztofik, *Lokacje miejskie na obszarze Polski. Dokumentacja geograficzno-historyczna*, Katowice 2007, s. 8, <https://rebus.us.edu.pl/handle/20.500.12128/10798> [dostęp: 15.08.2023].

³ K. Stronczyński, *Opisy Zabytków Starożytności w Guberni Augustowskiej przez Delegację wysłaną z polecenia Rady Administracyjnej Królestwa w latach 1852 i 1853 zebrane, rysunkami w osobnym atlasie zawartemi objaśnione*, t. 5, k. 242–335, rkps 1855, s. 268v–270r., Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie – Gabinet Rycin.

należy dodać, że wraz z przybyciem do Płocka pierwszego biskupa powstało archiwum kurii biskupiej (konsystorza). Wszystko wskazuje na to, że dopiero w XIII w. nastąpił rozwój kancelarii biskupiej i jej archiwum. Został on zahamowany przez pożar, który w 1498 r. zniszczył wszystkie zbiory. Właśnie dlatego archiwalia konsystorza (dookreślonego później jako płocki wobec powstania drugiego konsystorza w Pułtusku) rozpoczynają się od roku 1499⁴.

Miasto Łomża w początkowym okresie jest wymienione w tekstach źródłowych, wydanych przez Cracoviae : Acad. Literarum, 1882 (Cracoviae : V. L. Anczyc), dziele *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430*, opracowanym przez Antoniego Prochaskę.

Podstawowym źródłem dokumentów jest Metryka Mazowiecka. Zachowało się 21 ksiąg zaliczanych do Metryki Mazowieckiej. Obejmują one lata 1414–1526. Część z nich dotrwała do naszych czasów w całości. Księgi mazowieckie zawierają nie tyle kopie wystawianych dokumentów, ile raczej zapisy o czynnościach prawnych (zwłaszcza dotyczących obrotu ziemią) dokonanych przez księcia lub przed księciem. Wpis do Metryki Mazowieckiej wystarczał do prawomocności transakcji, wystawienie w tej sprawie dokumentu nie było konieczne⁵. Przykładem jest kupno wójtostwa Łomży przez Jana Bacza w 1403 r. (pierwotna forma nazwiska: Baczewski). Jest to pierwsza wzmianka o Łomży w dokumentach. Wymieniono tam datę, strony transakcji, miejsce wykonania i cenę bez określania praw i obowiązków.

Rys. 1. Skan dokumentu dotyczącego kupna wójtostwa w 1403 r. przez Jana Bacza

Źródło: AGAD, MK 3, k. 14.

Wójt w Łomży. Nadto roku Pańskiego 1403 w Łomży, w środę po Laetare [28 marca], Jan zwany Biłek i wójt łomżyński sprzedał wieczyście swoje wójtostwo leżące tamże w Łomży, ze wszystkimi prawami, Janowi Baczy, [dziedzic wsi Bacze k. Łomży] za 50 kop groszy praskich, w obecności Bolesty kasztelana wiskiego, Junoszy sędziego wyszogrodzkiego, Nadbora chorążego ciechanowskiego i Ścibora marszałka⁶.

⁴ Archiwum Diecezjalne w Płocku, <https://archiwumplock.pl/historia/> [dostęp: 11.07.2021].

⁵ AGAD, Inwentarz Metryki Koronnej, Księgi wpisów kancelarii mazowieckiej (Metryka Mazowiecka) 1414–1526, http://www.agad.gov.pl/inwentarze/Metr_Korx.xml#series6 [dostęp: 24.07.2021].

⁶ „Advocacia in Lompza. Item anno Domini millesimo quadringentesimo tercio in Lompza feria quarta post Letare Johannes alias Biłek advocatus Llompzensis advocaciam suam ibidem in Lompza

Dokumenty kupna wójtostwa Łomży w 1403 r. oraz odnowiony przywilej dla wójta z 1492 r. zawarte są w zachowanej księdze o sygnaturze MK 3, skopiowanej w drugiej połowie XV w.⁷ Księga ta zawiera Rejestr ks. Janusza I (s. 2–127) daty: [1404] 1414–1425 [1427] oraz Rejestr ks. Bolesława II (s. 128–335); daty: 1432–1446. Jak widzimy, nie dysponujemy żadnym oryginalnym dokumentem dotyczącym omawianego tematu, a jedynie kopiami lub odpisami z kopii.

Profesorowie Stanisław Russocki i Kazimierz Tymieniecki uznają, że proces lokacji miejskich na Mazowszu rozpadał się na dwie kolejne fazy: ustanowienie wójtostwa, następnie zaś nadawanie pełnego prawa chełmińskiego⁸. W akcie nadania urzędu wójta Łomży nie mówi się o wcześniejszym budowaniu miasta przed nadaniem wójtostwa. Przywilej na urząd wójta musiał jednak określać, czego wójtem ktoś zostaje, choćby miasto było tylko w projekcie, twierdzi prof. Jerzy Wiśniewski⁹.

Wspólnym rysem dla wszystkich przypadków nadania wójtostwa było uposażenie tego urzędnika w łany libertowane. Wójt łomżyński otrzymał cztery włóki. Było to standardowe wynagrodzenie wójta zawarte już w dokumencie powołania przed przystąpieniem jego do prac i nie musiało być wcześniej wymierzane. We wszystkich wypadkach podkreślono dziedziczność praw wójtowskich, jak również możliwość ich zbywania, jednakże po uprzednim uzyskaniu na to zgody księżęcej. Co się tyczy wójta łomżyńskiego, to jego uposażenie na tym się kończyło¹⁰. Bliski miejscowo i czasowo przykład – wójt Świętosław Choma otrzymał wójtostwo dziedziczne w roku 1373 i dopiero wtedy zaczęło się zakładanie pobliskiej Ostrołęki, która najpierw dostała tylko samego wójta. Jego wynagrodzenie zostało określone, zanim przystąpiono do jakichkolwiek prac w przyszłym mieście właśnie w 1373 r. Dlatego nie można domniemywać, że wójt łomżyński był wyjątkiem. Na taką procedurę brak dowodów¹¹.

Dokumenty lokacyjne niekiedy określały granice miasta i jego gruntów ornych¹². Tak było w przypadku Bielska w ziemi drohickiej, któremu nadano prawa miejskie w roku 1495¹³. Na to, że takie granice były nakreślone jeszcze przed

cum omnibus juribus suis Johanni alias Baczy pro L sexagenis grossorum Pragensium vendidit perpetue, presentibus Bolesta castellano Wissnensi, Junossio iudice Wischegrodiensi, Nadborio vexillifero Czechonoviensi, Stiborio marszalco”, AGAD MK 3.14. Formalnie Jan Białek pełnił funkcję wójta od 30 sierpnia 1400 r. do 28 marca 1403, tj. 2 lata i 7 mies. Jan Bacz piastował urząd do 1444 r. (AGAD 3.298).

⁷ AGAD, Metryki księstwa mazowieckiego z XV i XVI w., http://agad.gov.pl/MK_3/MM3.html [dostęp: 24.07.2021].

⁸ S. Russocki, *Etapy lokacji miejskich na Mazowszu w XIV–XV wieku*, „Przegląd Historyczny” 1964, t. 55, nr 2, s. 195.

⁹ J. Wiśniewski, *Początek i rozwój nowego osadnictwa w ziemi łomżyńskiej w końcu XIV i w XV wieku*, „Studia Łomżyńskie” 1989, t. 1, s. 77.

¹⁰ S. Russocki, dz. cyt., s. 191.

¹¹ J. Wiśniewski, dz. cyt., s. 40–41.

¹² M. Sierba, *W sprawie nadania praw miejskich Tykocinowi w XV w.*, „Acta Universitatis Lodzianis, Folia Historica” 2015, nr 94, s. 31.

¹³ I. Daniłowicz, *Skarbiec dyplomatów papieżkich, cesarskich, krolewskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów, posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów*, t. 2, Wilno 1862, s. 243.

wydaniem aktu lokacyjnego Tykocina z 1425 r., wskazuje sformułowanie z aktu nadania wójtostwa z 1424 r. „infra limites oppidi”¹⁴. W przywileju nadania wójtostwa w 1400 r. ani w nadaniu prawa miejskiego dla Łomży z 1418 r. nie określono granic miasta ani jego gruntów ornych.

Nie każda miejscowość wraz z prawem niemieckim musiała otrzymać pisemny przywilej¹⁵. Większość historyków za dokumenty lokacyjne nadające prawo niemieckie miastom i wsiom uznaje najstarsze zachowane dla danej osady dokumenty¹⁶. Podobnie L. Łysiak: „Obojętne więc, czy to będzie dokument lokacyjny w typowej postaci, czy też inne pisemne nadanie sołectwa, zawsze uważać je będziemy za »privilegium fundacionis scultecie«. Za taki zresztą uważano je powszechnie przez cały interesujący nas okres”¹⁷, tj. do XVIII w. Terminem „privilegium locationis” określano w księgach sądowych i innych aktach nie tylko w ścisłym znaczeniu dokumenty lokacyjne, ale także dokumenty stwierdzające prawa majątkowe wójta, jak dokumenty nadania czy poświadczenia kupna wójtostwa¹⁸.

Autor odnalazł w Metryce Koronnej niepublikowany zapis. Wynika z niego, że żaden dokument nadania przywileju na wójtostwo nie istniał już w 1492 r. W tym roku jest zapis pt. „Confirmaro advocatie Lomzen”, który mówi o wystąpieniu wójta łomżyńskiego Wirzbickiego z prośbą o odnowienie i potwierdzenie przywileju wójtowskiego, gdyż takiego nie było. Występując ze sprawą, wójt łomżyński Wirzbicki potwierdził, że nie miał na piśmie regulacji prawnej swego urzędu.

Roku Pańskiego 1492, w środę w Ofiarowanie NMP w Łomży, przy świadkach jak wyżej szlachetny Mieczysław Wirzbicki mieszczanin i wójt łomżyński, trzymając i mając w swych rękach przysługujący mu odpis sprawy wykonany ze starodawnych rejestów, na wójtostwo łomżyńskie, pozbawiony wad i niesfałszowany itd., prosił księcia pana, aby mu go odnowiono i potwierdzono pieczęcią Jego Wysokości...¹⁹

O wspomnianych tu „starodawnych rejestach” nie ma w zapisie z 1492 r. żadnych szczegółów. Wersja przywileju wójta Łomży z 1526 r. przytaczana przez badaczy jest oparta na tekście z 1492 r., z pewnymi nieistotnymi zmianami.

Ten dokument, który przedstawił w 1492 r. wójt Wirzbicki, przepisany ze starych rejestów i niesfałszowany, świadczy o tym, że nadanie wójtostwa wystawio-

¹⁴ Z. Romaniuk, *Tykocin w XV w.*, [w:] M. Zemło (red.), *Małe miasta. Przestrzenie*, Supraśl 2003, s. 293.

¹⁵ S. Kuraś, dz. cyt., s. 78.

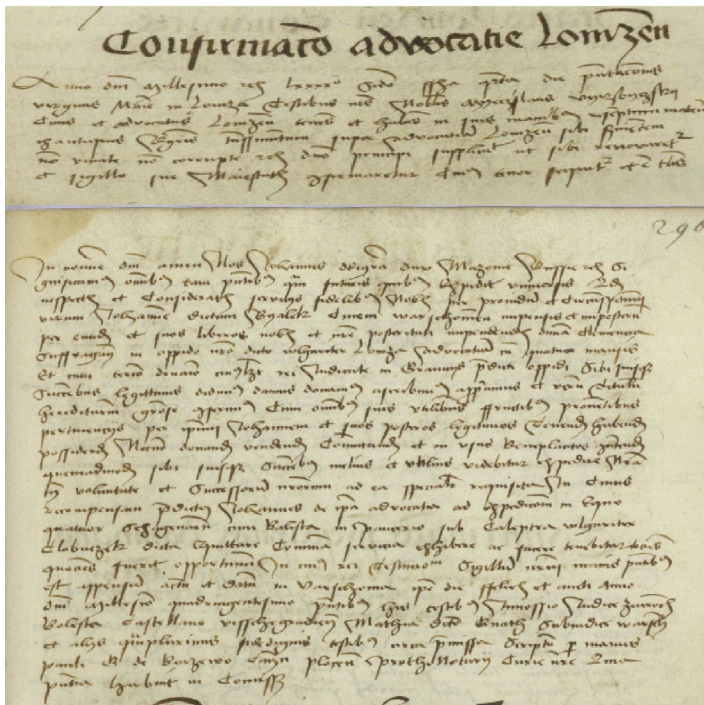
¹⁶ Tamże, s. 105.

¹⁷ L. Łysiak, *Małopolskie dokumenty lokacyjne w praktyce sądowej XIV–XVI wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1964, t. 16, nr 2, s. 55.

¹⁸ S. Kuraś, dz. cyt., s. 94.

¹⁹ „Anno Domini millesimo etc. lxxxx-o secundo, feria quarta die Presentationis Virginis Marie in Lomza, testibus ut supra, nobilis Mieczyslaus Vyrzbyczsky civis et advocatus Lomzensis tenens et habens in suis manibus rescriptum materie ex antiquis registris transsumptum super advocatiam Lomzensem sibi servientem non viciate non corrupte etc., domino principi supplicavit, ut sibi renovaretur et sigillo Sue Maiestatis confirmaretur...”, AGAD MK 6.289r-290v.

ne w 1400 r. dla Jana Białka było pierwszym i najstarszym nadaniem wójtostwa miasta Łomży.

Rys. 2. Skan dokumentu dotyczącego potwierdzenia wójtostwa w Łomży w 1492 r.

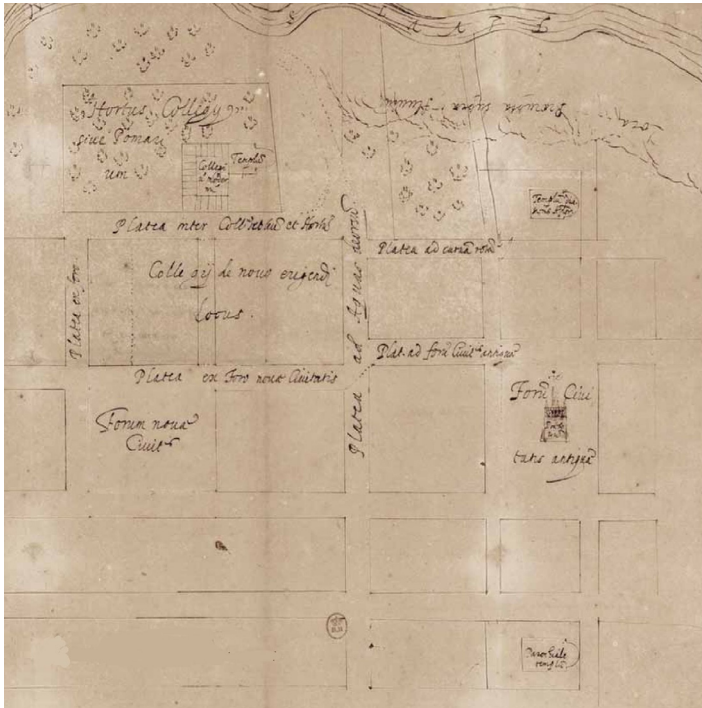
Źródło: AGAD, MK 6, k. 289 v, 290.

K. Tymieniecki rozszerza pojęcie lokacji: „przez lokację rozumiemy [...] nie tylko nadanie prawa niemieckiego, a więc przede wszystkim pewnych form organizacyjnych na wzór miast [...] niemieckich lub pruskich, ale również i nowe rozplanowania miasta według znanego typu tzw. kolonialnego miasta we wschodnich Niemczech [...]”²⁰.

Zagospodarowanie przestrzeni Łomży, gdzie wytyczono rynek i ulice, dokonano się na nowym, niezabudowanym miejscu oddalonym o ok. pięć km od wsi Łomża. Świadczy o tym m.in. to, że można je było rozplanować w sposób regularny, zgodnie z wymogami prawa chełmińskiego i czytelny do dziś. W zbiorach francuskiej Biblioteki Narodowej znajduje się rękopiśmienny jednobarwny plan Łomży wykonany w 1619 r. przez nieznanego autora na papierze o wymiarach 40,5 × 32 cm²¹.

²⁰ K. Tymieniecki, *Zagadnienie początków miast w Polsce*, Pisma wybrane, Warszawa 1956, s. 223.

²¹ D. Godlewska, *Dzieje Łomży od czasów najdawniejszych do rozbiorów Rzeczypospolitej XI w.-1795 r.*, Łomża 2007, s. 66.

Rys. 3. Plan miasta Łomży z 1619 r.

Źródło: Biblioteka Narodowa w Paryżu, Gabinet Rycin, nr 1130.

Pierwsze pomiary miast polskich wiązały się z akcją lokacyjną w XIII i XIV w. Prawo niemieckie nie zawierało wprawdzie szczegółowych zasad rozplanowania miasta, ale przepisy prawne określały sposób wytyczania rynku, oznaczania szerokości ulic i wymiary działek²². W średniowieczu, w czasie zakładania Łomży na prawie chełmińskim, planowaniem układu miast zajmowali się specjaliści nazywani mierniczymi, należący do bardzo wąskiego kręgu, ściśle strzegący tajemnicy swojego zawodu. W przypadku miast lokowanych na tzw. surowym korzeniu, czyli na wolnym, niezabudowanym terenie, jak to było w przypadku Łomży²³, plan był sporządzany i wytyczany przed rozpoczęciem zabudowy. Nowe ośrodki były rozplanowane regularnie. Linie ulic, placów i kwartałów domów łomżyńskich o tym świadczą. Nie zachował się w kraju żaden dokument pomiarowy z tego okresu ani żadne źródło kartograficzne związane z tego typu działaniami²⁴.

²² D. Kosacka, *Plany Warszawy XVII i XVIII w. w zbiorach polskich, Katalog*, Warszawa 1970, s. 12.

²³ L. Pawlata, *Ulica Giełczyńska, Archeologia Łomży*, Wyd. Muzeum Północno Mazowieckie w Łomży, s. 127, <https://documentcloud.adobe.com/link/track?uri=urn%3Aaaid%3Aascds%3AUS%3Af05440a-173a-4a6d-a020-c44965c1ead4#pageNum=27> [dostęp: 18.04.2021].

²⁴ A. Bartoszewicz, H. Bartoszewicz, *Dzieje kartografii miast polskich do końca XIX wieku. Zarys problematyki*, „Polski Przegląd Kartograficzny” 2013, t. 45, nr 3, s. 236.

W ciągu ostatnich lat w Łomży wykonywano szeroko zakrojone prace związane z rewitalizacją historycznego centrum, którym towarzyszyły badania i nadzory archeologiczne. Wyniki badań wykopaliskowych opracowano i opublikowano. Dane uzyskane z badań archeologicznych dowodzą braku związku obecnej siedziby Łomży z przestrzennymi bądź społecznymi strukturami okresu przedlokacyjnego²⁵.

Zdarzenia zapisane w źródłach historycznych, a dotyczące miasta Łomży, oznaczone są datami, począwszy od 1400 r. W końcu XIV w. tylko według Nowogrodu (prope Nowograd, in districtu nowogrodiensi) określano w dokumentach położenie nadawanych przez księcia ziem, także na południe od Narwi i daleko od Nowogrodu (np. Bacze, Smłodowo, obecnie Śniadowo, Tyszki, Śledzie) i na północ do Narwi (np. Poryte, Pęza, Łepki, Dzierzbia). Swoje urządowanie w Łomży rozpoczął książę rokami dopiero w 1403 r. Pod przewodnictwem księcia Jana Mazowieckiego rozstrzygał Piotr, dziedzic Smłodowa, sędzia łomżyński i nowogrodzki²⁶. Roki odbyły się w domu mieszczki Woysławy, co potwierdza, że w Łomży nie było jeszcze dworu ani ratusza²⁷. Znane dokumenty księcia Janusza I wystawione w Łomży są datowane od roku 1403²⁸.

Kościół parafialny w Łomży został zbudowany po roku 1410. W dokumencie erekcji parafii w Łomży wystawionym 3 lutego 1410 r. przez biskupa Jakuba z Kurdwanowa, przytoczonym w protokole wizytacji dokonanej w Łomży przez biskupa płockiego Szembeka, czytamy, że „wsie i miasto [Łomża], które – jak na podstawie należytego kanonicznego i starannego badania się dowiedzieliśmy i poznaliśmy, oraz zostaliśmy zgodnie z prawem uwiadomieni przez naszych komisarzy, do tego specjalnie wyznaczonych – znajdują się w dość dużej odległości od innych kościołów, tak że ludzie płci obojga, w tych miejscach mieszkający nie mogą łatwo udawać się do wysłuchania nabożeństwa i przyjmowania kościelnych sakramentów, i często zaniedbują się w chrzcie dzieci, pokucie oraz w udziale w innych sakramentach [...]”²⁹. W tym czasie najbliższej Łomży istniały kościoły w Smłodowie i Nowogrodzie, oddalonych o kilkanaście kilometrów, oraz w Piątnicy po drugiej stronie rzeki Narwi, szerokiej w pobliżu Łomży.

²⁵ L. Pawlata, *Ulica Gielczyńska, Ulica Gielczyńska*, [w:] M. Karczewska, M. Karczewski, *Archeologia Łomży*, Białystok 2014, s. 127, https://www.academia.edu/30923551/Archeologia_%C5%81o-m%C5%BCy [dostęp: 18.04.2021].

²⁶ Herbarz Ignacego Kapicy Milewskiego: (dopełnienie Niesieckiego), Kraków 1870, s. 326, 381, 486.

²⁷ AGAD MK 6.65.

²⁸ M. Wilska, *Objazdy księcia Janusza Starszego: struktura władzy i środowisko dworskie na Mazowszu*, [w:] S.K. Kuczyński (red.), *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej, Zbiór studiów*, t. 2, Warszawa 1982, s. 161.

²⁹ „Ipsas villas ac oppidum, ut premittitur, quas adeo ab aliis ecclesiis ex debita canonica et diligenti inquisitione didicimus et percepimus ac per nostros commissarios ad hoc specialiter deputatos sumus edocti iuridice, remote et distantes, quod homines utriusque sexus in eisdem commorantes ad divina audienda et ecclesiastica sacramenta percipienda commode accedere non poterant et ut sepius in baptismo parvulorum ac penitentia et alia participatione sacramentorum negligebantur...”. K. Stronczyński, dz. cyt., s. 271v.

Żadne dostępne źródła rękopiśmienne i drukowane nie wspominają o mieście Łomży przed rokiem 1400. Nic nie wskazuje na założenie miasta w obecnym miejscu przed tą datą.

Analiza wybranych opracowań dotyczących lokowania miasta Łomży

W świetle powyższych ustaleń należy odnieść się do istniejących opracowań poruszających problem lokowania miasta Łomży. Wybrane pozycje to opracowania, na które powołują się kolejni autorzy zajmujący się tym tematem, a także łomżyńscy popularyzatorzy lokalnej historii.

Kluczowym zdarzeniem, mającym świadczyć o lokacji Łomży pod koniec XIV w., i na którym oparto spekulacje na ten temat, ma być historia miejscowego kościoła zawarta w protokołach wizytacji parafii łomżyńskiej przez biskupów płockich. Wizytacja z 1739 r. w protokole dla biskupa stwierdza: „Ten kościół parafialny w Łomży [...] konsekrowany przez Jakuba z Kurdwanowa biskupa płockiego około roku 1410. W księdze [...] kościoła znajduje się tylko kopia erekcji wyżej wspomnianego najjaśniejszego biskupa płockiego, z datą: Płock, nazajutrz po Oczyszczeniu NMP roku 1410” (3 lutego)³⁰. Chodzi tutaj o erekcję parafii 3 lutego 1410 r., a nie o konsekrację świątyni. Data konsekracji świątyni przez biskupa Jakuba wystawionej w podzięcie za zwycięstwo pod Grunwaldem nie była znana. Cytowanego fragmentu nie ma w kopiach protokołów wizytacyjnych w Archiwum Diecezjalnym w Łomży i nie był on uwzględniany w historiografii.

W protokołach wizytacji 20 listopada 1763 r. i 8 maja 1839 czytamy: „[...] kościół parafialny erygowany przy kościele zwanym Rozesłania Apostołów i Świętej Maryi, przez najmiłościwszych książąt mazowieckich jako dziękczynienie za zwycięstwo uzyskane nad Krzyżakami pod Grunwaldem”³¹. Wizytacja z 20 listopada 1763 r. mówi, że „[...] oryginału [erekcji parafii] nie ma przy kościele, lecz został skradziony wraz z innymi przywilejami przez Szwedów, wrogów Ojczyzny, w roku Pańskim 1657, jak o tym szerzej mówi manifestacja zeznana we dworze królewskim w Łomży w czwartek po niedzieli Judica tegoż roku przez wielbnego Franciszka Lutostańskiego – komendarza i mansjonarza. Kopia tej czy innej erekcji wydanej przez najjaśniejszego zm. Jakuba biskupa płockiego roku 1410 nazajutrz po Oczyszczeniu NMP w Płocku znajduje się w starodawnej księdze

³⁰ „Ecclesia parochialis haec Łomzensis... a Jacobo de Kordwanovo episcopo Plocensi consecrata circa annum 1410. Erectionis supra memorati illustrissimi olim episcopi Plocensis copia tantum habetur in libro antiquiori ecclesiae. de data in Plocko in crastino purificationis BV Maria anno 1410”. Archiwum Diecezjalne w Płocku, Wizytacje biskupie, sygn. AV 263 f. 346v.

³¹ „Ecclesia parochialis ad ecclesiam Divisionis Apostolorum ac sanctae Mariae dictam... erectam per serenissimos duces Masoviae in gratiarum actionem pro victoria de Crucigeris sub Grundvaldo... obtenta”. Archiwum Diecezjalne w Łomży, Akta parafii w Łomży, wizytacja 1839, sygn. 294 A, wizytacje: 20 listopada 1763 r., 8 maja 1839 r.

i włączona do wizytacji przeprowadzonej przez zm. najjaśniejszego Szembeka biskupa płockiego³².

Tytuł kościoła mógł być związany z osobą ks. Janusza I – fundatora i jego udziałem w zwycięskiej bitwie grunwaldzkiej 15 lipca, w dniu Rozesłania Apostołów. Tytuł (wezwanie) kościoła był zwykle ogłaszany przez biskupa podczas alokucji, tzn. uroczystego ceremoniału, który odbywał się w czasie konsekracji świątyni. Tytuł kościoła należy zaliczyć do jednych z trwalszych elementów tworzących parafie. Potwierdza to także zapis w obowiązującym dzisiaj prawie kanonicznym³³. „Każdy kościół powinien mieć swój tytuł, który nie może być zmieniony po dokonaniu poświęcenia kościoła”³⁴.

Autorzy opracowań podają jako datę zbudowania w Łomży kościoła Rozesłańców przed 1392 r., co miało świadczyć o istniejącym na obecnym miejscu w pełni zbudowanym mieście, i nadanie wójtostwa w 1400 r., a nie prawa chełmińskiego, wieńczyło lokowanie nowego miasta. Jako źródła są cytowane prace dwojga autorów, Donaty Godlewskiej i Tadeusza Żebrowskiego³⁵. D. Godlewska pisze „Kościół NMP [...] był pierwszym w [...] nowo lokowanym mieście. Nazwano go w skrócie kościołem św. Rozesłańców. Kościół wzniesiono przed 1392 r. [...]. Świątynia została konsekrowana w 1410 r. przez biskupa płockiego Jakuba z Kurdwanowa, który przeniósł do niej w tym samym roku parafię ze Starej Łomży”³⁶. W przypisie nr 21 do tego tekstu D. Godlewska powołuje się na tekst Leona Rzeczniewskiego, który jednak w przywołanym cytacie twierdzi co innego: „Dla uwiekopomnienia świetnego zwycięstwa, odniesionego 1410 r. między Grunwaldem [...] nad Krzyżakami przez Władysława Jagiełłę, na podziękowanie Bogu i ku czci Jego, Jan, Książę Mazowiecki, powróciwszy z wyprawy r. 1411, w miejscu, gdzie teraz kościół i klasztor ojców Kapucynów, założył kościół murowany pod wezwaniem [...] Rozesłańców, [...]”³⁷. Budowę kościoła NMP rozpoczęto według L. Rzeczniewskiego w 1411 r. Wezwanie nowej świątyni nawiązuje do dnia bitwy grunwaldzkiej, która rozegrała się we wtorek 15 lipca, właśnie w dniu święta Rozesłania Apostołów. Kolejne wizytacje biskupów płockich stwierdzają, że kościół

³² „Cujus originale non habetur circa ecclesiam, sed cum aliis privilegiis per Suecos hostes Patriae anno Domini 1657 asportata, uti manifestatio in curia regia Łomzensi feria quinta post dominicam Judica eodem anno per reverendum Franciscum Lutostański commendarium et mansionarium facta obloquitur. Hujus vel alterius erectionis per illustrissimum olim Jacobum episcopum Plocensem anno 1410 in crastino Purificationis Beatae Virginis Mariae in Plocko datae copia habetur in libro antiquo et visitationi per olim illustrissimum Szembek episcopum Plocensem peractae ingrossata”. K. Stronczyński, dz. cyt., s. 250.

³³ W. Rozynkowski, *Św. Stanisław BM patron kościołów parafialnych w diecezji włocławskiej*, „Studia Włocławskie” 2006, nr 9, s. 369, http://156.17.54.194/Content/954/28_SW_9_Rozynkowski.pdf [dostęp: 4.09.2021].

³⁴ *Kodeks prawa kanonicznego*, Poznań 1984, (kan. 1218) s. 480–481.

³⁵ T. Żebrowski, *Proboszczowie kościoła parafialnego w Łomży, a następnie prepozyci kościoła parafialnego świętych Michała Archaniola i Jana Chrzciciela do początku XIX wieku*, „Studia Płockie” 2003, nr 31, s. 191.

³⁶ D. Godlewska, dz. cyt., s. 183.

³⁷ L. Rzeczniewski, *Dawna i teraźniejsza Łomża*, Warszawa 1861, s. 36.

Rozesłańców został ufundowany przez księżęta mazowieckie jako dziękczynienie za zwycięstwo uzyskane nad Krzyżakami pod Grunwaldem³⁸. D. Godlewska dalej w przypisie 22 dotyczącym Kościoła NMP dodaje: „Erekcja kościoła parafialnego łomżyńskiego w 1410 r. (ADŁ: Inwentarz kościoła parafialnego łomżyńskiego z 1738 r., s. 1–4). Jakub z Kurdwanowa w tym dokumencie informuje wyraźnie, że wystawia go w osiemnastym roku swego biskupstwa, a kościół NMP i św. Rozesłańców został wzniesiony przez jego poprzednika. Zestawienie tych faktów pozwala na określenie w przybliżeniu lat, w jakich wybudowano kościół. Ponadto Jakub z Kurdwanowa ustala granice parafii łomżyńskiej i wymienia obok Łomży, w tym najstarszym rejestrze okolicznych wsi: Łomżę, Siemień, Podgórze, Gielczyn, Konarzyce, Łomżycę, Starą Łomżę, Kupiski i osadę leśną Nienaczewo (dzisiejsze Jednaczewo)”³⁹.

Data domniemanej erekcji przed 1392 r. wynikała z pomyłki w kopii wizytacji Szembeka wykonanej w 1935 r. przez dyrektora Archiwum Diecezjalnego w Płocku ks. Władysława Mąkowskiego dla parafii łomżyńskiej, z której bezkrytycznie korzystała D. Godlewska i gdzie rok 1410 jest błędnie podany jako osiemnasty rok biskupstwa Jakuba zamiast roku czternastego⁴⁰. Nie ma tam natomiast żadnej wzmianki o przenosinach ani o konsekrowaniu nowej łomżyńskiej świątyni w 1410 r.

Cytowany w opracowaniach T. Żebrowski bez podania źródeł pisze, że kościół parafialny w Łomży pod wezwaniem Świętych Apostołów Piotra, Andrzeja, Pawła, Wawrzyńca i Katarzyny był ufundowany przez ks. Janusza pod koniec XIV w., a erygowany z przydziałem wsi do parafii przez bp. Jakuba z Korzkwi 9 września 1410 r.⁴¹ Nie podaje źródła, a więc nie można się na to powoływać.

Nie ma dokumentu wizytacji z 1738 r., który według D. Godlewskiej miał znajdować się w Archiwum Diecezjalnym w Łomży. Co więcej, w tym roku nie było żadnej wizytacji biskupiej w parafii łomżyńskiej. W związku z tym autor wykonał kwerendę w Archiwum Diecezjalnym w Płocku. Tam również nie ma wizytacji z 1738 r. Są akta wizytacji łomżyńskich z lat: 1609, 1701, 1711, 1720, 1724 i 1739. W aktach wizytacji parafii łomżyńskiej z 1739 r. sygn. ADPl AV 263, F 346, 347 jest fragment dotyczący kościołów w Łomży. Tego tekstu w kopii wizytacji z 1739 r., znajdującej się w Archiwum Diecezjalnym w Łomży, nie umieszczono: „Ten kościół parafialny w Łomży [...] konsekrowany przez Jakuba z Kurdwanowa biskupa płockiego około roku 1410. W księdze [...] kościoła znajduje się tylko kopia erekcji wyżej wspomnianego najjaśniejszego biskupa płockiego, z datą: Płock, nazajutrz po Oczyszczeniu NMP roku 1410 (3 lutego)”⁴². Zwraca uwagę użycie

³⁸ Archiwum Diecezjalne w Łomży, Akta parafii w Łomży, wizytacja 1839, sygn. 294 A, wizytacje: 19 października 1739 r., 20 listopada 1763 r., 7 marca 1822 r., 8 maja 1839 r.

³⁹ D. Godlewska, dz. cyt., s. 183.

⁴⁰ Archiwum Diecezjalne w Łomży, Akta parafii w Łomży, wizytacje 1659 – (odpisy), Erectio Ecclesiae Parochialis in Łomża a. 1410, sygn. 252 A

⁴¹ T. Żebrowski, dz. cyt., s. 191.

⁴² Archiwum Diecezjalne w Płocku, Wizytacje biskupie, sygn. AV 263 f. 346v.

słowa „około” w odniesieniu do orientacyjnej daty konsekrowania. To znaczy, że żadnych dokumentów ani wiedzy w 1739 r. już nie było, a data konsekrowania kościoła była tylko hipotetyczna i następowała po erekcji parafii, do czego odnosił się dokument, którego kopia była w kościele pod wezwaniem Rozesłańców, co opisujący wizytację potwierdza. Kopia erekcji parafii datowana na 3 lutego 1410 r. była tylko dokumentem zezwalającym na budowę świątyni. Podobnie objaśnia prof. Adam Wolff. W swoim opracowaniu omawia przywołany przez D. Godlewską rzekomy dokument z 1410 r., który miał być skopiowany przez wizytujących w 1738 r. i którego wystawcą miał być bp płocki Jakub z Korzkwi. D. Godlewska nazywa go Jakubem z Kurdwanowa i miał on przenieść parafię ze Starej Łomży do Łomży, do nowo erygowanego kościoła. A. Wolff zauważa: „może chodziło o rozpoczęcie budowy?”⁴³. Profesor w przypisie nr 94 dodaje: „Niestety dokument ten, niewątpliwie ogromnie cenny dla dziejów tej części Mazowsza, nie został dotąd poddany krytyce dyplomatycznej ani opublikowany. Wzmiankuje go D. Godlewska na podstawie inwentarza kościoła z 1738 roku”⁴⁴. Jak wiemy, inwentarza z 1738 r. nie było.

Niesprawdzony tekst na temat początków Łomży z błędną datą zamieścił w swojej pracy Czesław Brodzicki: „Źródła krzyżackie wymieniają Łomżę w 1400 roku, kiedy to wystosowano skargę na starostę łomżyńskiego, że przechowywał szpiegów litewskich, którzy badali drogi prowadzące do Krzyżaków”⁴⁵. Cytowany dokument nie informuje o mieście Łomży, ale o staroście łomżyńskim sprawującym w tym czasie rolę terenowego ośrodka administracyjnego, który miał siedzibę we wsi Kupiski oddalonej od nowej siedziby Łomży ok. pięciu kilometrów⁴⁶. Ponadto autor cofnął datę jego wystawienia o dwa lata. Cytat z Codexu: „W Brodnicy 19 listopada 1402. Wielki mistrz oskarża starostę łomżyńskiego przed Janem ks. Mazowieckim, że przechowuje i wspiera śledzieli i szpiegów litewskich, grożąc księciu odwetem, jeżeliby temu nie zapobiegł”⁴⁷. Codex litewski wspomina o Łomży dużo później. „W Czerwińsku 4 kwietnia 1410. Jakób biskup Płocki opowiada komturowi z Osterode, iż zbójcy napadają na dobra i ludzi ks. Janusza Mazowieckiego; że zabawili w Magnuszkowie i w Łomży i przez Pułtusk wrócili do Litwy”⁴⁸.

W innym miejscu cytowanej pracy Cz. Brodzicki pisze, że powstanie miasta na wysokiej skarpie nadnarwiańskiej nastąpiło w latach 1390–1395. Miasto miało być

⁴³ Akt erekcyjny to dokument rozpoczynający w uroczysty sposób budowę, inicjatywę przedsięwzięcia, założenia np. fundacji. Wymienia się w nim inicjatorów, fundatorów, budowniczych danego przedsięwzięcia. https://pl.wikipedia.org/wiki/Akt_erekcyjny. Konsekracja to uroczyste poświęcenie nowo powstałej świątyni, w Kościele rzymskokatolickim zastrzeżone dla biskupa. https://pl.wikipedia.org/wiki/Po%C5%9Bwi%C4%99cenie_ko%C5%9Bcio%C5%82a [dostęp: 30.06.2023].

⁴⁴ A. Wolff, *Ziemia łomżyńska w średniowieczu*, Łomża 1988, s. 31.

⁴⁵ Cz. Brodzicki, *Ziemia łomżyńska do 1529 r.*, Warszawa 1999, s. 85.

⁴⁶ W. Świdorski, *Łomża*, Łomża 1925, s. 28.

⁴⁷ *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430*, Kraków 1882, s. 89.

⁴⁸ Tamże, s. 206.

założone przez ks. Janusza I na podstawie polskiego prawa miejskiego, a kościół parafialny w Łomży pod wezwaniem św. Rozesłańców na Popowej Górze posiadał akt erekcyjny sprzed roku 1396⁴⁹. Żadnego z tych stwierdzeń autor nie opiera na źródłach, natomiast data aktu erekcyjnego podana w protokole wizytacji z 1739 r. oznaczona jest na 3 lutego 1410 r. Co do rzekomego nadania miejskiego prawa polskiego wypowiedziała się Delegacja Rady Administracyjnej Królestwa: „Nie musiały jednak jej [Łomży] przywileje żadnym pismem być zapewnione, kiedy [ponieważ] w r. 1418 Janusz Książę Mazowiecki wydał dla Łomży nowy erekcyjny dyplom, w którym zatwierdzając prawo Chełmińskie [...]”⁵⁰. W akcie nadania prawa miejskiego z 1418 r. nie ma wzmianki o zamianie prawa polskiego na chełmińskie.

Elżbieta Kowalczyk-Heyman, opisując misje biskupa Brunona z Kwerfurtu, nawiązuje do historii Łomży⁵¹. Pisze, że w 1410 r. z kościoła w Starej Łomży przeniesiono parafię do kościoła pod wezwaniem św. Rozesłańców na Popowej Górze, wybudowanego w powstającym mieście przed objęciem biskupstwa płockiego przez Jakuba z Korzkwi, a więc przed 1396 r. Te twierdzenia wysuwa na podstawie publikacji prof. Jerzego Wiśniewskiego⁵², w której jednak profesor tych faktów nie wymienia.

Adam Kasperowicz, przedstawiając w „Studiach Łomżyńskich” dzieje parafii łomżyńskiej, pisze o erygowanym według niego w końcu XIV w. kościele parafialnym podobno w świeżo lokowanej Łomży⁵³. Powołuje się przy tym na zapis wizytacji biskupiej z 1659 r., sygn. 252 A, która o tych faktach nie mówi⁵⁴. A. Kasperowicz, także bez podania źródła, pisze, że wspomniany kościół pod wezwaniem Rozesłańców, patronów święta 15 lipca, erygował Ścibor z Radzymina. Datę budowy świątyni umieszcza w latach 1381–1389, także nie podając źródła. Przywołany przez A. Kasperowicza zapis wizytacji biskupiej jest zatytułowany „Erectio Ecclesiae Parochialis in Łomża a. 1410” i znajduje się w Archiwum Diecezjalnym w Łomży w teczce pod numerem 252 A. Jest to odręczny dokument w języku łacińskim, będący odpisem wizytacji szembekowej, wyżej omówionej, którą W. Mąkowski, kanonik katedralny płocki, dyrektor archiwum diecezjalnego płockiego przepisał w Płocku dnia 12 kwietnia 1935 r. i udostępnił parafii łomżyńskiej. Dokument W. Mąkowskiego jest całkowicie i we wszystkich szczegółach identyczny z tym, który zamieszczono w Opisie Zabytków Starożytności w Guberni Augustowskiej w roku 1853 i nie ma tam żadnych różnic. Omawiany dokument jasno mówi o rozpoczęciu budowy kościoła w Łomży po 1410 r. Odpowiedni zapis jest cytowany powyżej.

⁴⁹ Cz. Brodzicki, dz. cyt., s. 84.

⁵⁰ K. Stronczyński, dz. cyt., s. 248v.

⁵¹ E. Kowalczyk-Heyman, *Misje biskupa praskiego Wojciecha i biskupa Brunona z Kwerfurtu do Prus w badaniach archeologicznych*, „Pruthenia” 2011, t. 6. s. 314.

⁵² J. Wiśniewski, dz. cyt., s. 50–51.

⁵³ A. Kasperowicz, *Uwagi w sprawie najdawniejszych dziejów Łomży*, „Studia Łomżyńskie” 1993, t. IV, s. 97.

⁵⁴ Archiwum Diecezjalne w Łomży, Akta parafii w Łomży, wizytacje 1659 – (odpisy), Erectio Ecclesiae Parochialis in Łomża a. 1410, sygn. 252 A.

Podsumowanie

Badacze nie są zgodni co do datowania lokacji Łomży. Miasto nie było szczególnie ważne w dziejach i nie doczekało się gruntownego opracowania swojej historii. Dla uporządkowania chronologii dziejów miasta autor odnalazł i porównał dostępne pomocne źródła rękopiśmienne i drukowane. Żaden odnośny dokument nie był datowany ani nie wymieniał Łomży przed 1400 r. W interpretacji zapisów autor posłużył się aktualnym stanem badań nad lokacją miast polskich w średniowieczu.

W odszukanym przez autora zapisie w Metryce Mazowieckiej jest potwierdzona treść oryginalnego dokumentu i data nadania przywileju wójtostwa miasta Łomży. Jest to kopia najstarszego dokumentu dla Łomży sporządzona ze starszych rejestrow poświadczona w odpisie. Większość historyków za dokumenty lokacyjne nadające miastom prawo niemieckie uznaje najstarsze zachowane dla danej osady dokumenty. Tak zresztą uważano powszechnie do XVIII w. Terminem „privilegium locationis” określano też w księgach sądowych dokumenty stwierdzające prawa majątkowe wójta, jak dokumenty nadania czy poświadczenia kupna wójtostwa. Nie każda miejscowość wraz z prawem niemieckim musiała otrzymać pisemny przywilej. Łomża taki przywilej dostała dopiero w 1418 r., lecz za datę lokowania i otrzymania prawa niemieckiego należy uważać rok 1400.

Wraz z wójtem Łomża otrzymała nową lokację przestrzenną rozplanowaną na niezabudowanym terenie według tak zwanego typu kolonialnego miast we wschodnich Niemczech. W przypadku Łomży mamy to potwierdzone przez mapę miasta z początku XVII w. Rozplanowanie w ten sposób było możliwe na niezabudowanym terenie odległym od wsi o tej samej nazwie o ok. 5 km. Ten układ ulic istnieje do dziś.

W drugiej części artykułu autor poddał analizie piśmiennictwo poruszające zagadnienie lokacji Łomży i opisał rozbieżności z historycznymi źródłami.

Wyniki pracy porządkują historię miasta. Umożliwiają jednolitą informację historyczną. Wyszukano dostępne, często niepublikowane źródła dotyczące powstania miasta Łomży i opisano je w świetle aktualnych badań nad lokacją miast polskich w średniowieczu. Opracowanie niniejsze tworzy, zdaniem autora, rzetelną podstawę dla podejmujących temat historii miasta Łomży, zgodny ze źródłami i aktualnym stanem badań.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia

- Archiwum Diecezjalne w Łomży, Akta parafii w Łomży, wizytacje 1659 – (odpisy), Erectio Ecclesiae Parochialis in Łomża a. 1410, sygn. 252 A.
- Archiwum Diecezjalne w Łomży, Akta parafii w Łomży, wizytacja 1839, 19 października 1739 r., 20 listopada 1763 r., 7 marca 1822 r., 8 maja 1839 r., sygn. 294 A.
- Archiwum Diecezjalne w Płocku, Wizytacje biskupie, sygn. AV 263f–346v.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Metryka Mazowiecka, MK 3, MK 3.14, MK 6.289r–290v, MK 6.65.

Biblioteka Narodowa w Paryżu, Gabinet Rycin, nr 1130.

Źródła drukowane

AGAD, *Inwentarz Metryki Koronnej, Księgi wpisów kancelarii mazowieckiej (Metryka Mazowiecka) 1414–1526*.

AGAD, *Metryki księstwa mazowieckiego z XV i XVI w.*

Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430, Kraków 1882.

Stronczyński K., *Opisy Zabytków Starożytności w Guberni Augustowskiej przez Delegację wysłaną z polecenia Rady Administracyjnej Królestwa w latach 1852 i 1853 zebrane, rysunkami w osobnym atlasie zawartemi objaśnione*, t. V. k. 242–335, rękopis 1855, Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie – Gabinet Rycin.

Opracowania

Bartoszewicz A., Bartoszewicz H., *Dzieje kartografii miast polskich do końca XIX wieku. Zarys problematyki*, „Polski Przegląd Kartograficzny” 2013, t. 45, nr 3.

Brodzicki Cz., *Ziemia Łomżyńska do 1529 r.*, Warszawa 1999.

Godlewska D., *Dzieje Łomży od czasów najdawniejszych do rozbiorów Rzeczypospolitej XI w.–1795 r.*, Łomża 2007.

Daniłowicz I., *Skarbiec dyplomatów papieżkich, cesarskich, królewskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów, posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów*, t. 2, Wilno 1862.

Herbarz Ignacego Kapicy Milewskiego: (dopełnienie Niesieckiego), Kraków 1870.

Kasperowicz A., *Uwagi w sprawie najdawniejszych dziejów Łomży*, „Studia Łomżyńskie” 1993, t. 4.

Kosacka D., *Plany Warszawy XVII i XVIII w. w zbiorach polskich*, Katalog, Warszawa 1970.

Kowalczyk-Heyman E., *Misje biskupa praskiego Wojciecha i biskupa Brunona z Kwerfurtu do Prus w badaniach archeologicznych*, „Pruthenia” 2011, t. 6.

Krzysztofik R., *Lokacje miejskie na obszarze Polski. Dokumentacja geograficzno-historyczna*, Katowice 2007.

Kuraś S., *Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV–XV wieku*, Wrocław 1971.

Łysiak L., *Małopolskie dokumenty lokacyjne w praktyce sądowej XIV–XVI wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1964, t. 16, nr 2.

Pawlata L., *Ulica Giełczyńska, Archeologia Łomży*, Wyd. Muzeum Północno-Mazowieckie w Łomży.

Romaniuk R., *Tykocin w XV w.*, [w:] Zemło M. (red.), *Małe miasta. Przestrzenie*, Suwałki 2003.

Rozynkowski W., *Św. Stanisław BM patron kościołów parafialnych w diecezji włocławskiej*, „Studia Włocławskie” 2006, nr 9.

Russocki S., *Etapy lokacji miejskich na Mazowszu w XIV–XV wieku*, „Przegląd Historyczny” 1964, t. 55, nr 2.

Rzeczniowski L., *Dawna i teraźniejsza Łomża*, Warszawa 1861.

- Sierba M., *W sprawie nadania praw miejskich Tykocinowi w XV w.*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Historica” 2015, nr 94.
- Szczygieł R., *Rola przywilejów lokacyjnych w procesie powstawania miast w XV–XVII w. na przykładzie Uchań*, „Rocznik Lubelski” 1985–1986.
- Świdorski W., *Łomża*, Łomża 1925.
- Tymieniecki T., *Zagadnienie początków miast w Polsce*, Pisma wybrane, Warszawa 1956.
- Wilka M., *Objazdy księcia Janusza Starszego: struktura władzy i środowisko dworskie na Mazowszu*, [w:] S. K. Kuczyński (red.), *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej, Zbiór studiów*, t. 2, Warszawa 1982.
- Wiśniewski J., *Początek i rozwój nowego osadnictwa w ziemi łomżyńskiej w końcu XIV i w XV wieku*, „Studia Łomżyńskie” 1989, t. 1.
- Wolff A., *Ziemia łomżyńska w średniowieczu*, Łomża 1988.
- Żebrowski T., *Proboszczowie kościoła parafialnego w Łomży, a następnie prepozyci kościoła parafialnego świętych Michała Archanioła i Jana Chrzciciela do początku XIX wieku*, „Studia Płockie” 2003, nr 31.